

СУТНІСТЬ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

THE ESSENCE OF EDUCATION AND EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

У статті визначено, що метою освіти дітей з особливими освітніми потребами є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей. Визначено, що виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям є актуальною потребою українського суспільства.

Доведено, що в процесі освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами необхідно створювати інклюзивне освітнє середовище як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Мета статті – охарактеризувати сутність освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами у вітчизняних закладах освіти.

Обґрунтовано, що створення безпечного освітнього середовища як сукупності умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди є необхідною складовою освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами. Висвітлено, що освіта і виховання дітей з особливими освітніми потребами є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації.

Висновки. 1. Освіта і виховання дітей з особливими освітніми потребами є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації. 2. В освітньому середовищі для дітей з особливими освітніми потребами також необхідно створювати середовище фізичної та емоційної безпеки. 3. В процесі освіти та виховання важливо спрямовувати дитину з особливими освітніми потребами на включення в суспільне життя. 4. Існує необхідність удосконалення правил реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. 5. Рідним та людям, що знаходяться у безпосередньому контакті з дитиною з особливими освітніми потребами, потрібно сприймати її такою, якою вона є, підтримувати і заохочувати її до пізнання нового, стимулювати до дії. 6. Організацію інклюзивного навчання здобувачів середньої освіти забезпечує асистент вчителя.

Ключові слова: особи з особливими освітніми потребами, освіта, заклади освіти, виховання, інклюзивне освітнє середовище.

The article defines that the purpose of education of children with special educational needs is comprehensive development of a person as an individual and the highest value of society, his talents, intellectual, creative and physical abilities, formation of values and competencies necessary for successful self-realization. It was determined that the education of responsible citizens who are capable of conscious social choice and directing their activities for the benefit of other people is an urgent need of Ukrainian society.

It has been proven that in the process of education and upbringing of children with special educational needs, it is necessary to create an inclusive educational environment as a set of conditions, methods and means of their implementation for joint learning, upbringing and development of education seekers taking into account their needs and capabilities.

The purpose of the article is to characterize the essence of education and upbringing of children with special educational needs in domestic educational institutions.

It is substantiated that the creation of a safe educational environment as a set of conditions in an educational institution that make it impossible to cause physical, property and/or moral harm to the participants of the educational process is a necessary component of education and upbringing of children with special educational needs. It is highlighted that the education and upbringing of children with special educational needs is the basis of the intellectual, spiritual, physical and cultural development of the personality, its successful socialization.

Conclusions. 1. Education and upbringing of children with special educational needs is the basis of intellectual, spiritual, physical and cultural development of the personality, its successful socialization. 2. In the educational environment for children with special educational needs, it is also necessary to create an environment of physical and emotional safety. 3. In the process of education and upbringing, it is important to direct a child with special educational needs to inclusion in social life. 4. There is a need to improve the rules for the rehabilitation of children with special educational needs. 5. Relatives and people who are in direct contact with a child with special educational needs should perceive him as he is, support and encourage him to learn new things, stimulate him to act. 6. The organization of inclusive education for students of secondary education is provided by a teacher's assistant.

Key words: persons with special educational needs, education, educational institutions, upbringing, inclusive educational environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Освіта і виховання дітей з особливими освітніми потребами є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству.

В умовах економічної нестабільності, кризового стану майже всіх складових гуманітарної сфери, цього річ діти з особливими освітніми потребами виявилися

найбільш незахищеною категорією населення. І відповідно соціально-педагогічна робота з цією категорією потребує подальшої організації з урахуванням усіх специфічних особливостей дітей з обмеженими можливостями.

Створення безпечного освітнього середовища як «сукупності умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди» є необхідною складовою в освіті та виховання дітей з особливими освітніми потребами (Про освіту: Закон України, 2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливими науковими розвідками вітчизняних вчених в галузі освіти, виховання та соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами є праці О. Беспалько (соціально-педагогічні аспекти), О. Вишневського (сучасне українське виховання), І. Єгорова (методика виховної роботи),

І. Звереві (соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю), А. Капської (соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями).

Виділення раніше не вирішених частин проблеми. Недостатньо вивченими вважаємо у сучасний період процес створення ресурсних кімнат в освітніх закладах України.

Мета статті – охарактеризувати сутність освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами у вітчизняних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблеми дітей з особливими освітніми потребами потребують більш ретельного вирішення в процесі їх навчання, виховання, соціального захисту і реабілітації не тільки в Україні, але й в усьому світі.

У статті 1 Закону України «Про освіту» (2017) визначено, що «особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» (Про освіту: Закон України, 2017).

Наголосимо на необхідності створення індивідуальної освітньої траєкторії для освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами. Закон України «Про освіту» (2017) визначає його як «персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання. Індивідуальна освітня траєкторія в закладі освіти може бути реалізована через індивідуальний навчальний план» (Про освіту: Закон України, 2017).

В процесі освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами необхідно створювати інклюзивне освітнє середовище. Це «сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей» (Про освіту: Закон України, 2017).

В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти.

Для нашого дослідження важливо розглянути інтеграцію в суспільство дітей

та молоді з особливими освітніми потребами як процес поновлення втрачених зв'язків людини з суспільством, що забезпечує її включення в основні сфери життєдіяльності: праця, побут, дозвілля.

Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти.

Вітчизняні вчені визначають базові етичні принципи соціальної роботи з цією категорією дітей та молоді: співчуття, милосердне, позитивне ставлення до кожної особистості, повага і прийняття її такою, яка вона є; вирівнювання можливостей у різних сферах життя; свобода вибору видів соціально-педагогічної допомоги (Єгорова, 2007).

Маємо також констатувати, що для освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами потрібно враховувати й головні завдання соціально-педагогічної допомоги цій категорії: «адаптація та реадaptaція, соціалізація особистості; задоволення особистих і соціальних потреб дитини з інвалідністю; педагогізація життєвого простору дитини з інвалідністю; нормалізація життя родини, в якій живе дитина з інвалідністю» (Беспалько, 2009).

У структурі соціально-педагогічної допомоги найважливішим виділяється соціальний компонент. Тому цілком природним є «задоволення особливих потреб осіб з інвалідністю через надання соціальних послуг. Соціальні послуги являють собою систему соціальних дій, які спрямовані на задоволення потреб людини». Це система соціальних зручностей, що надаються особистості. Зміст соціальних послуг становлять: інформаційно-консультативна допомога сім'ї з правових питань, соціально-психологічне консультування, допомога у догляді і нагляді за дитиною, забезпечення ліками і продуктами харчування, організація життєдіяльності і дозвілля особистості. Соціальні послуги здійснюються шляхом індивідуальної роботи (Беспалько, 2009).

В освіті й вихованні дітей з особливими освітніми потребами важливим компонентом соціально-педагогічної допомоги є виховання гармонійної особистості, формування її ціннісних орієнтацій» (Методи виховання, 1997).

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають «громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь». Нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати освітній і загально-виховний простір, який відкриває нові можливості для освітньої сфери (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2019).

Важливою складовою соціально-педагогічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами є реалізація і впровадження певних форм і методів роботи, взаємодії індивіда і соціального оточення. Вітчизняні науковці вважають, що соціальний педагог освітнього закладу (у якості експерта) «надає допомогу окремій особі та її сім'ї у розв'язанні соціально зумовлених педагогічних і психологічних проблем, аналізує взаємозалежності між цими проблемами та відповідними соціальними факторами; виступає партнером у мобілізації джерел соціально-педагогічної і психологічної підтримки; є посередником між членами сім'ї та іншими соціальними інститутами у розв'язанні конфліктних ситуацій» (Зверева, 1998).

Визначимо зміст соціально-педагогічної допомоги особам з особливими освітніми потребами становить соціально-педагогічна профілактика, соціальне обслуговування (соціально-педагогічний патронаж), соціально-психологічна реабілітація. *«Соціально-педагогічна профілактика* – це система превентивних дій, які спрямовані на попередження соціальних наслідків інвалідності: соціальної відокремленості та ізольованості людини». *«Соціальне обслуговування* являє собою мобілізацію джерел соціально – педагогічної та психологічної підтримки з метою задоволення особливих потреб дітей, молоді і сім'ї». *«Соціально-психологічна реабілітація* розглядається як цілісний динамічний безперервний процес розвитку особистості, її самоактуалізації та самореалізації» (Капська, 2013).

В даному випадку «реабілітація» тлумачиться як «відновлення порушених

функцій», «компенсація втрачених можливостей», «повернення до активного життя». Ці визначення базуються, з одного боку, на етимології даного слова (лат. – відновлення), а з іншого – на розумінні цього процесу як наближення до вихідного стану, відновлення втраченого, що іноді практично неможливо. Тому, метою реабілітації може бути не повернення до певної позитивної вихідної точки, а розширення адаптивних можливостей суб'єкта соціалізації, здатності бути адекватним до нових умов, управляти своїм життям.

Реабілітація має бути спрямованою на формування у людини якостей, які можуть допомогти їй більш оптимально пристосуватися до навколишнього середовища.

Потрібно звернути увагу на правила реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. Коротко розглянемо їх. 1. Ставитися до дитини з особливими освітніми потребами як до такої, що вимагає спеціального навчання, виховання та догляду. 2. На основі спеціальних рекомендацій, порад та методик поступово і цілеспрямовано: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки; прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини.

В освітньому середовищі для дітей з особливими освітніми потребами також необхідно створювати середовище фізичної та емоційної безпеки: «позбавитися небезпечних речей та предметів; вилучити предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею» (Беспалько, 2009; Новик, 2022).

Для безпечного освітнього середовища нині в освітніх закладах України створюються ресурсні кімнати. В ресурсній кімнаті закладу освіти можна організувати куточок усамітнення як затишний будиночок у вигляді патра, ширми або намету, де розміщено м'які подушки, іграшки, крісло-мішок, стаканчики/ мішечки для крику, іграшки-антистрес (Simple Dimple, Pop it, Snapperz, Squishy, слайми, спінери).

Ресурсні кімнати мають бути розташовані у максимальній доступності для всіх учасників освітнього процесу (Грищенко & Єфремова & Грищенко, 2022; Новик, 2022).

Організацію інклюзивного навчання здобувачів середньої освіти забезпечує асистент вчителя, посадові обов'язки якого визначаються його посадовою інструкцією, що затверджується керівником закладу освіти відповідно до вимог законодавства (Щодо посадових обов'язків асистента вчителя, 2012).

Заклад освіти не може відмовити в організації інклюзивного навчання здобувача освіти з особливими освітніми потребами та створенні інклюзивного класу. Заклади освіти мають урахувати особливі освітні потреби здобувачів освіти та особистісно зорієнтовано спрямовувати освітній процес, адаптацію та/або модифікацію окремих навчальних предметів (інтегрованих курсів) (Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році, 2022).

Рідним та людям, що знаходяться у безпосередньому контакті з дитиною з особливими освітніми потребами, потрібно: «сприймати її такою, якою вона є; підтримувати і заохочувати її до пізнання нового; стимулювати до дії через гру; більше розмовляти з дитиною, слухати її; надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації; не піддаватися всім примхам і вимогам дитини; не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити; не боятися кожну хвилину за життя дитини» (Зверева, 1998).

Вітчизняні дослідники визначають, що соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами є реалізацією різних видів соціальної реабілітації. В кожному конкретному випадку вона обумовлюється особливостями фізичного і психічного стану клієнтів, кваліфікацією суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, а також тими різними видами соціального обслуговування, яке здійснює конкретна державна чи громадська організація.

Також для нашого дослідження важливо визначити напрями соціально-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Виокремимо такі: вивчення соціально-психологічного стану осіб з обмеженою дієздатністю; проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей з особливими освітніми потребами з різними типами захворювань; побутова реабілітація дітей з

особливими освітніми потребами (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки у різних мікросоціумах); проведення психологічного консультування дітей з особливими освітніми потребами з особистісних проблем; здійснення психолого-педагогічної корекційної роботи; організація консультпунктів для родичів дітей з особливими освітніми потребами з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань; розвиток потенційних творчих можливостей дітей з інвалідністю; формування досвіду саморегуляції засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор; організація дозвілля дітей з особливими освітніми потребами через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи соціальних служб; здійснення профорієнтаційної роботи серед дітей та молоді з особливими освітніми потребами; вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя дітей та молоді з інвалідністю у суспільстві; координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікуються проблемами дітей та молоді з особливими освітніми потребами у суспільстві.

Висновки. 1. Освіта і виховання дітей з особливими освітніми потребами є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації. 2. В освітньому середовищі для дітей з особливими освітніми потребами також необхідно створювати середовище фізичної та емоційної безпеки. 3. В процесі освіти та виховання важливо спрямовувати дитину з особливими освітніми потребами на включення в суспільне життя. 4. Існує необхідність удосконалення правил реабілітації дітей з особливими освітніми потребами. 5. Рідним та людям, що знаходяться у безпосередньому контакті з дитиною з особливими освітніми потребами, потрібно сприймати її такою, якою вона є, підтримувати і заохочувати її до пізнання нового, стимулювати до дії. 6. Організацію інклюзивного навчання здобувачів середньої освіти забезпечує асистент вчителя.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо дослідження більш ретельне вивчення процесу організації ресурсних кімнат в закладах загальної середньої освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Беспалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. Львів, 1996.
3. Грищенко С., Єфремова О., Грищенко О. Створення ресурсних кімнат в закладах освіти: організаційні та правові засади: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «XIII Сіверянські соціально-психологічні читання». 25 листопада 2022 року. Чернігів: НУЧК, 2023. С. 18–21.
4. Єгорова І. Методика виховної роботи: методичний посібник. Івано-Франківськ. 2007. 92 с.
5. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 393 с.
6. Капська А. Й. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями. Київ: ДЦССМ, 2013. 146 с.
7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.08.2019 року. № 1038. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення 04.10.2023).
8. Методи виховання. URL: [//studentam.net.ua/content/view/2241/97/](http://studentam.net.ua/content/view/2241/97/) (дата звернення 04.10.2023).
9. Новик І. М. Створення ресурсних кімнат у закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації. Київ: УІРО, 2022. 29 с.
10. Про освіту: Закон України. 2017. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 04.10.2023).
11. Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році: Лист МОН України від 06.09.2022 № 1/10258-22.
12. Щодо посадових обов'язків асистента вчителя: Лист МОН молоді та спорту України від 25.09.2012 року №1/9-675.

REFERENCES

1. Bepalko, O. V. (2009). Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari: [Social pedagogy: schemes, tables, comments]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [study guide for students of higher educational institutions]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
2. Vyshnevskyi, O. (1996). Suchasne ukrainske vykhovannia. [Modern Ukrainian education]. Lviv [in Ukrainian].
3. Hryshchenko, S., Yefremova, O., Hryshchenko, O. (2022). Stvorennia resursnykh kimnat v zakladykh osvity: orhanizatsiini ta pravovi zasady: [Creation of resource rooms in educational institutions: organizational and legal principles]: zbirnyk materialiv [collection of materials] Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «XIII Siverianski sotsialno-psykholohichni chytannia». 25 lystopada 2022 roku, Chernihiv: NUChK, 2023, 18–21. URL: <https://drive.google.com/file/d/19faBoykcw5af0qjjAgMrMqvAAUJ3dzKh/view> (data zvernennia 04.10.2023) [in Ukrainian].
4. Yehorova, I. (2007). Metodyka vykhovnoi roboty: [Methodology of educational work]: metodychnyi posibnyk. [methodical guide]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
5. Zvierieva, I. D. (1998). Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddu v Ukraini: teoriia i praktyka: [Social and pedagogical work with children and youth in Ukraine: theory and practice]: monohrafiia. [monograph]. Kyiv: Pravda Yaroslavychiv [in Ukrainian].
6. Kapska, A. Y. (2013). Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddu z obmezhenymy funktsionalnymy mozhlyvostiamy. [Social-pedagogical work with children and youth with limited functional capabilities]. Kyiv: DTsSSM [in Ukrainian].
7. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy: [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]: Dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Appendix to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 16.06.2015 № 641 (u redaktsii nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29.08.2019 roku. № 1038. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (data zvernennia 04.10.2023) [in Ukrainian].
8. Metody vykhovannia. [Methods of education]. URL: [//studentam.net.ua/content/view/2241/97/](http://studentam.net.ua/content/view/2241/97/) (data zvernennia 04.10.2023) [in Ukrainian].

9. Novyk, I. M. (2022). Stvorennia resursnykh kimnat u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: [Creation of resource rooms in institutions of general secondary education]: metodychni rekomendatsii. [Guidelines]. Kyiv: UIRO [in Ukrainian].
10. Pro osvitu (2017): [About education] Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine]. 2017. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2017, № 38–39, st. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia 04.10.2023) [in Ukrainian].
11. Shchodo orhanizatsii navchannia osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi (2022): [Regarding the organization of education of persons with special educational needs in institutions of general secondary education in the 2022/2023 academic year]: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 06.09.2022 № 1/10258-22 [in Ukrainian].
12. Shchodo posadovykh oboviazkiv asystenta vchytelia (2012): [Regarding the job duties of a teacher's assistant]: Lyst Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy [Letter from the Ministry of Education, Science, Youth and Sports of Ukraine] vid 25.09.2012 roku №1/9-675 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.12.2023

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Т. СКОРИК

Світлана ГРИЩЕНКО

ORCID 0000-0002-7981-3578

*Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та
освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна)*

E-mail: intensiv3000@meta.ua

Svitlana HRYSHCHENKO

ORCID 0000-0002-7981-3578

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department
of Social Work and
Educational and Pedagogical Sciences,
T.H. Shevchenko National University
«Chernihiv Collehium»
(Chernihiv, Ukraine)*

E-mail: intensiv3000@meta.ua